

e-ISSN: 2651-3595

kalemname

Kırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

7/14

ARALIK 2022

DergiPark
AKADEMİK

SÖBIAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

SIS
Scientific Indexing Services

EBSCOhost

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

e-ISSN: 2651-3595

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Sayı/No:14

Aralık/December 2022

Dergi Eski Adı: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Dinî Araştırmalar-Sosyal Bilimler

Scope: Religious Studies-Social Sciences

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June& December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca.

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German.

Kalemlname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.

Kalemlname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; İngilizce-Türkçe başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 250 kelime) ve İSNAD atıf sistemine uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an English-Turkish title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 250 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

SPİNOZA'DA TANRI'NİN VARLIĞININ ve TEKLİĞİNİN ARGÜMANLARI

Fatih ÖZGÖKMAN

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Felsefe Bölümü

Sistemantik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of Philosophy

Department of Systematic Philosophy and Logic

Çanakkale, Turkey.

fatihozgokman@comu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-6644-7177

Öz:

Spinoza *Etika* adlı eserinde Tanrı'nın tekliliğine dair iki ve varlığına dair dört argüman ortaya koyar. Onun bu argümanları, kendi başına var olan veya kendi başına düşünülebilen bir varlık olarak töz tanımına dayanır. Tanrı'nın varlığı ile ilgili argümanlardan üçüncüsü kozmolojik karakterde iken geri kalanları ise ontolojik bir karakter gösterir. Bununla birlikte argümanlara karşı çeşitli yorumcular tarafından bir kavramın gerçeklikte kendisine nesne gerektirmediği ve dahası "Her şeyin bir nedeni vardır." anlamına gelen ve doğruluğu şüpheli olan yeter sebep ilkesi üzerine kurulu olduğu itirazları yöneltilmiştir. Hâlbuki bu argümanlar zihnimizdeki Tanrı fikrinden Tanrı'nın varlığını çıkarsamaz aksine kendi kendisinin nedeni olan bir tözün yokluğunu düşünmenin yanlışlığını göstermeye odaklanır. Ayrıca bu argümanların kendi kendisinin nedeni olan bir tözün varlığını çıkarsaması, "Her şeyin bir nedeni vardır." anlamında yeter sebep ilkesine dayanmadığı anlamına gelir. Makale, Spinoza'nın argümanlarını kendilerine yönelen itirazlarıyla birlikte incelemekte ve bu itirazlara cevap taşıyacak bir güce sahip olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Töz, Tanrı, Ontolojik Kanıt, Yeter Sebep İlkesi.

THE ARGUMENTS OF GOD'S EXISTENCE and SINGLENES in SPINOZA

Abstract:

In his *Ethics*, Spinoza puts forward two arguments for the oneness of God and four arguments for his existence. These arguments of his are based on the definition of substance as a self-existing or self-conceivable entity. While the third of the arguments about the existence of God

has a cosmological character, the rest show an ontological character. However, against the arguments, objections have been made by various commentators that a concept does not require an object in reality and that it is based on the principle of sufficient reason, which means "everything has a reason" and whose accuracy is doubtful. Whereas these arguments do not deduce the existence of God from the idea of God in our minds, on the contrary, they focus on showing the error of thinking that there is no self-caused substance. In addition, the fact that these arguments infer the existence of a self-caused substance means that they are not based on the principle of sufficient reason in the sense that "everything has a cause". The article analyzes Spinoza's arguments with his objections and argues that he has the power to answer these objections.

Keywords: Philosophy of Religion, Substance, God, Ontological Evidence, The Principle of Sufficient Reason.

GİRİŞ

Benedictus Spinoza, *Etika*'nın ilk bölümünü Tanrı hakkındaki düşüncelerine tahsis eder ve bu çerçevede Tanrı'nın tekliği ile ilgili iki argüman ve varlığı ile ilgili dört argüman ortaya koyar. Bu argümanlar ise temelde Tanrı'nın kendi başına var olan yani kendi kendisinin nedeni olan sonsuz bir töz olarak tanımı üzerine kuruludur. Tanrı'nın tekliğine dair ilk argüman Tanrı'nın tekliğini bir evrende aynı sıfatlara sahip birden fazla tözün ayırt edilemeyeceği ilkesi üzerine dayandırır. Bu konudaki ikinci argüman ise bir şeyin birden fazla olduğuna kanıt olmadıkça tek olmasının gerekliliğinden hareket eder.

Spinoza'nın Tanrı'nın varlığıyla ilgili önerdiği birinci argüman, kendi kendisinin nedeni olan bir töz olduğundan dolayı Tanrı'nın yokluğunun düşünülemediğini ileri sürer. İkinci argüman ise Tanrı'nın yokluğuna neden olabilecek kendi doğasında bir çelişki veya dışında bir engel bulunmadığını ortaya koyar. Dördüncü argüman da bir töz olarak Tanrı'nın sonsuz gerçekliğe sahip olduğundan dolayı sonsuz var olma gücüne sahip olduğu düşüncesi üzerine yükselir. Bu hâliyle söz konusu üç argüman da Tanrı'nın varlığını yine Tanrı'nın doğasına dayandırdığı için ontolojik kanıt türüne ait görülebilir. Öncekilerden farklı olarak üçüncü argüman bizim sonlu varlığımızı sonsuz bir varlık olan Tanrı için kanıt olarak sunar ve bu nedenle kozmolojik bir kanıt örneği sayılabilir.

Bununla birlikte Spinoza'nın argümanlarına karşı, bir töz olarak Tanrı fikrinin nesnesini gerektirmediği eleştirisi getirilmiştir. Bir diğer eleştiri noktası Spinoza'nın argümanlarının "her

şeyin bir nedeni vardır” anlamında doğruluğu şüpheli olan yeter sebep ilkesini kullandığı için zayıf oldukları iddiasıdır. Fakat söz konusu bu iki eleştiriye karşı Spinoza’nın argümanlarından hareketle böyle bir cevap vermek mümkündür.

Makale, Spinoza’nın Tanrı’nın tekliğine ve varlığına dair argümanlarını konu edinmekte, bu konuyu özellikle bu argümanları inceleyen veya eleştiren yorumcuların eserleriyle sınırlandırılmış olarak ele almakta ve bazı yorumcuların argümanlara yönelik eleştirilerini, onlara verilebilecek cevaplarla birlikte tartışmayı amaçlamaktadır.

1. Töz Metafiziği

Spinoza, *Etika* adlı eserinde kendi kendisinin nedeni olan bir varlık tanımına göre bir metafizik geliştirir ve bu, töz metafiziği olarak adlandırılır. Ona göre “kendi kendisinin nedeni olan” şey, “özü varoluşu gerektiren veya doğası var olmayan olarak düşünülemeyen” (T1)¹ ekinde tanımlanır. Takiben sonlu, töz, sıfat, mod ve Tanrı kavramları ile tanımları verilir. Bunlar arasında “töz”, “kendi başına var olan ve kendisi aracılığıyla düşünülebilen şey” (T3) olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle “kavramı, başka bir şeyin kavramını gerektirmeyen” şey tözü ifade eder. Bu doğrultuda tanımlanan diğer iki kavram sıfat ve moddur. Spinoza “sıfatı”, “aklın bir tözün özünü oluşturan olarak anladığı şey” (T4) olarak ve “modu” ise, “bir tözün etkileri veya başka bir şeyden dolayı olan ve de düşünülebilen şey” (T5) olarak tanımlar. Son olarak Tanrı deyince neyi anladığını Spinoza bize şu şekilde ifade eder: “Tanrı ile mutlak olarak sonsuz bir varlığı yani her biri ebedî ve sonsuz özünü ifade eden sonsuz sıfatlardan oluşan bir tözü anlıyorum.” (T6)²

Spinoza bu tanımların yanında doğru olarak kabul ettiği ilkeler olarak yedi aksiyom daha verir. Bunlardan üçüncüsü bize şunu söyler: “Verili belirli bir nedenden sonuç zorunlu olarak çıkar ve tersine belirli bir neden yoksa bir sonucun çıkması imkânsızdır.” (A3) Bu aksiyoma göre nedenler sonuçları gerektirir fakat eğer bir neden yoksa sonuç da yoktur. Dolayısıyla nedenle sonuç arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu bakımdan “Bir sonucun bilgisi, nedeninin bilgisine bağlıdır ve onu içerir.” (A4) Öyle ki, bir şeyin bilgisi, eğer varsa nedeninin bilgisini de bize verir. Fakat bir bilgi veya fikir, kendisinden başka bir fikri gerektirmiyor veya

¹ *Etika*’nın birinci bölümüne ait olan tüm tanım, aksiyom ve önermeler, makalede baş harfleri ve numarası ile bu şekilde gösterilecektir.

² Benedict De Spinoza, *The Ethics and Other Work*, ed. ve çev. Edwin Curley (Princeton: Princeton University Press, 1994), 85.

içermiyorsa iki şeyin arasında nedensel bir ilişki söz konusu değildir: “Birbirleriyle ortak hiçbir şeyi olmayan şeyler birbirleri aracılığıyla düşünülemez veya birinin kavramı diğerinin kavramını içermez.” (A5)³

Bu tanımlar ve aksiyomlar düşüncemizde var olan kavramları töz, sıfat ve mod olarak kategorize etmemize izin verir. Örneğin kırık ahşap bir masa kavramı düşünelim, yapıldığı malzemeyi ifade eden ahşabın masanın değişkenlik gösterebilen bir sıfatı olduğu açıktır. Çünkü bir masa ahşaptan olduğu kadar metalden ve başka bir şeyden de yapılabilir. Fakat bir de masanın şimdi boş, yeni, temiz, kırık veya boyalı olmak gibi zaman içinde değişebilen durumları bulunur. Bu durumlar ise bir şeyin masa olmasıyla hiçbir zaman doğrudan belirleyici olmasa da bir masayla geçici olarak ilişkilendirilebilir olan modlar sayılabilir. Sıfat ve modların tersine bir masa kavramı ise başka bir şeye bir sıfat veya mod gibi yüklenemez. Bu nedenle bir masa kavramı, sıfat ve modların taşıyıcısı töz olarak düşünölmeye aday görünür. Fakat bir masa kavramı da başka şeylerin kavramlarını çağırıştırır veya içerir. Örneğin bir masa, her zaman, yapıldığı malzeme olarak ağaç veya metal ya da şekil olarak yuvarlak veya dörtgen gibi başka fikirleri içerir ve bu örnek masanın amacından ustasına kadar başka fikirlere doğru genişletilebilir. Diğer bir deyişle bir masa kavramı hiçbir zaman kendi başına düşünölmeyez. Bundan dolayı bir masanın Spinoza'nın töz tanımının dışında kalacağı sonucu çıkar. Öyle ki, bu durum Tanrı'nın dışında düşünölebileceğimiz her şeyin kavramı için geçerlidir. Hâlbuki Tanrı kavramı, diğer şeylerin kavramları gibi bu şekilde kendinden başka kavramlara gerek duymaz. Çünkü Tanrı kavramını düşündüğümüzde maddesel, formel, ereksel ve fail nedeni olabilecek başka bir şeyin kavramını daha düşünemeyiz. Dolayısıyla tanımından hareketle töz ile kastedilenin Tanrı olduğu şüphe götürmez. Buna göre Spinoza'nın töz tanımı, Descartes'e dayanır.⁴

2. Tözün Tekliği

Töz'ün tanımıyla Tanrı'yı kastetse de Spinoza, 11. önermeye kadar tözün Tanrı olduğunu söylememekle birlikte tözün tekliğini kanıtlamaya çalışır. Spinoza'ya göre bir tözün “kendi başına var olan ve kendisi aracılığıyla düşünölebilen şey olması” (T3), eğer birden fazla töz varsa, “farklı sıfatlara sahip iki tözün birbiriyle ortak hiçbir şeye sahip olmadığı” (Ö2) anlamına gelir. Diğer bir deyişle, sadece kendisi aracılıyla düşünölebilen bir şey olarak töz, kendisi

³ Spinoza, *The Ethics*, 86.

⁴ Rene Descartes, *Principles of Philosophy*, çev. Valentina Rodger Miller ve Reese P. Miller (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1982), 23.

dışında başka hiçbir şeyin fikrini içermez ve bundan dolayı birden fazla töz olması durumunda hiçbirisi arasında herhangi bir ortaklık veya benzerlik bulunmayacağı sonucu çıkar. Dolayısıyla “Eğer şeyler birbirleriyle ortak hiçbir şeye sahip değilseler onlardan biri diğerinin nedeni olamaz.” (Ö3) Yani tözler, sadece kendileri aracılığıyla düşünülebilir iseler ve birbirlerinden tamamen farklı sınıflara sahipler ve bu açıdan ortak bir sınıfları yoksa aralarında neden sonuç ilişkisi kurulamaz. Çünkü “Bir sonucun bilgisi, nedenin bilgisini içerir ve ona bağlıdır.” (A4) Diğer bir deyişle neden-sonuç ilişkisine sahip iki şeyden her birinin bilgisi diğerinin bilgisini de içerir. Öyle ki biz bir şeyi bildiğimizde onun bilgisi, eğer varsa nedeni veya sonucu olarak başka bir şeyin bilgisini de gerektirir. Fakat bunun tersine bir şey sadece kendi başına bilinebiliyor ve başka bir şeyin bilgisini içermiyorsa onun başka bir şeyle neden-sonuç ilişkisine sahip olması düşünülmaz. Dolayısıyla eğer birbirinin nedeni olmayan birden çok töz varsa, “İki veya daha çok farklı şeyin birbirlerinden ya tözlerin sınıflarındaki bir farklılıktan ya da onların etkilerindeki bir farklılıktan dolayı ayırt edilebilir.” (Ö4) olmaları gerekir. Birbirleriyle ortak hiçbir sınıfa sahip olmayan ve dolayısıyla aralarında neden sonuç ilişkisi bulunmayan tözler birbirlerinden farklı bir sıfat veya etkileri ile ayırt edilirler. Bununla birlikte birbirlerinden sınıflarındaki veya etkilerindeki bir farklılıkla ayırt edilemeyeceklerinden dolayı Spinoza “evrende aynı doğa veya sınıfta iki veya daha çok töz olamayacağı” (Ö5) sonucunu çıkarır. Bu önerme Spinoza için tek tözün var olması gerektiğini ifade eder.⁵

Peki ama yukarıdaki verili hâliyle tözün tek olması gerektiği kanıtlanmış mıdır? Açık bir şekilde tözün tek olduğu kanıtlanmış görünmemektedir. Çünkü töz tanımına göre eğer birden fazla töz varsa her birisi kendi başına var olan ve kendi aracılığıyla düşünülebilen varlıklar olacaklardır. Bu durumda kendi başına var olan her bir tözü diğerinden ayırt edecek şekilde sınıflarında veya etkilerinde birtakım farklılıklar bulmaya ihtiyaç vardır. Fakat Spinoza kendi başına var olan tözleri birbirinden ayırt edebilecek şekilde sınıflarında veya etkilerinde bir farklılık bulunacağına inanmaz. Dolayısıyla herhangi bir farklılıkla birbirlerinden ayırt edilemez oldukları için birden fazla töz olmadığı sonucuna bir anlamda atlama yapar. Hâlbuki bu sonuç, aslında Spinoza'nın zihnindeki gizli bir öncülü gerektirir.

Bu gizli öncül ise Spinoza'nın “Tanrı ile mutlak olarak sonsuz bir varlığı yani her biri ebedî ve sonsuz özünü ifade eden sonsuz sınıflardan oluşan bir tözü anlıyorum.” (T6) şeklinde yaptığı Tanrı tanımında saklıdır. Tanrı tanımında saklanan bu öncül kısaca “Sonsuz sınıflara

⁵ Spinoza, *The Ethics*, 86-87.

sahip bir töz vardır.” şeklinde ifade edilebilir. Çünkü başka bir töz ile ortak sıfatlara sahip olduğu için birden fazla tözün var olmayacağı sonucunu çıkarabilmek için bir tözün var olan tüm sıfatlara sahip olduğunun kabul edilmesi gerekir. Buna göre eğer sonsuz sıfatlara sahip bir töz var ise diğer tözler de bu sonsuz sıfatların bazısına sahip olacaktır ki “Evrende aynı doğa veya sıfatta iki veya daha çok töz olamaz.” (Ö5) Çünkü ortak sıfatlara sahip tözler birbirlerinden ayırt edilemezler. O hâlde tek bir töz vardır.

Her ne kadar Spinoza Tanrı'nın var olduğunu ancak 11. önermede ilan etse de en başta verdiği 6. tanımda Tanrı'nın sonsuz sıfatlara sahip bir töz olduğunu söylemesinden var olan tek tözün Tanrı olduğu sonucu kendiliğinden çıkar. Bununla birlikte Spinoza var olan tek tözün Tanrı olduğu sonucunu ancak 14. önermede “Tanrı'dan başka bir töz ne var olabilir ne de düşünülebilir.” diyerek ifade eder ve kendisini bu sonuca götüren akıl yürütmeyi ortaya koyar: Tanrı'nın sonsuz sıfatlara sahip olduğu bir evrende “eğer Tanrı'dan başka bir töz varsa, Tanrı'nın bazı sıfatlarıyla açıklanabilmesi” yani ortak olması “gerekir ki, aynı sıfata sahip iki tözün var olması, (5. önerme gereği) saçmadır. Ve dolayısıyla sonuç olarak Tanrı'dan başka hiçbir töz var olamaz veya düşünülemez.”⁶ Buna göre Tanrı'nın tekliği için Spinoza'nın argümanı tam olarak şu şekilde ifade edilebilir:

1. Töz kendi başına var olan ve kendisi aracılığıyla düşünülebilen şeydir. (T3)
2. Farklı sıfatlara sahip iki töz birbiriyle ortak hiçbir şeye sahip değildir. (Ö2)
3. Tözler birbirleriyle ortak hiçbir şeye sahip değilseler onlardan biri diğerinin nedeni olamaz. (Ö3)
4. İki veya daha çok farklı töz birbirlerinden ya sıfatlarındaki ya da etkilerindeki bir farklılıktan dolayı ayırt edilebilir. (Ö4)
5. Sonsuz sıfatlara sahip bir töz vardır. (T6)
6. Eğer evrende birden fazla töz varsa bazı sıfatların ortak olması gerekir.
7. Fakat evrende aynı doğa veya sıfatta iki veya daha çok töz olamaz (Ö5)
8. O hâlde evrende birden fazla töz var olamaz.
9. Tanrı veya sonsuz sıfatlardan oluşan bir töz, zorunlu olarak vardır. (Ö11)
10. O hâlde Tanrı'dan başka ne bir töz vardır ne de düşünülebilir. (Ö14)

Bu argümanın gelişimi incelenirse kısaca bir tözün sonsuz sıfatlara sahip olması gerektiği için birden fazla töz olması durumunda her birinin ortak sıfatlara sahip olacaklarını fakat aynı

⁶ Spinoza, *The Ethics*, 93.

sıfatlara sahip birden fazla töz olamayacağından dolayı tek bir tözün var olmasının zorunluluğunu çıkarırsar. Steven Nadler'e göre de Spinoza öncelikle *Etika*'nın 1. ve 5. önermeleri arasında aynı doğa veya sıfatlara sahip birden fazla töz olamayacağını ve ardından 6. ve 11. önermeleri arasında ise sonsuz sıfatlara sahip bir töz yani Tanrı'nın zorunlu olarak var olması gerektiğini ve bunlardan hareketle sonsuz bir tözün varlığının başka bir tözün var olmasını engellediği sonucunu çıkarır. Çünkü eğer Tanrı'dan başka ikinci bir töz var olursa, onun da sıfatları var olmalıdır. Fakat "Tanrı bütün mümkün sıfatlara sahip olduğundan dolayı bu ikinci tözün sahip olması gereken sıfat, aynı zamanda Tanrı tarafından sahip olunan sıfatlardan biri olacaktır." Fakat aynı sıfatı paylaşan iki töz var olmaz. O hâlde Tanrı'dan başka ikinci bir tözün varlığı söz konusu değildir. Nadler, bu argümanın temelini "evrende aynı doğa veya sıfatla iki veya daha çok töz olamayacağı" (Ö5) önermesi olduğunu savunur. Ona göre Spinoza'nın bu önermeyi kanıtlaması ise bizim şeyleri birbirinden nasıl ayırt edebileceğimizin yolları üzerine dayanır. Çünkü eğer birden fazla töz varsa bunları birbirinden ayırt etmenin birinci yolu onların sıfatları bakımından bir farklılık ya da ikinci yolu olarak bu sıfatların modları veya etkileri bakımından bir farklılık bulmakla mümkündür. Spinoza'ya göre sıfatlar etkilerinden önce geldiği için etkileri bakımından farklılıklar bir kenara bırakılır ve sıfatlarda farklılık bulmak gerekir.⁷ Ancak iki veya daha fazla töz eğer ortak sıfatlara sahip ise birbirinden ayırt edilemez. Dolayısıyla tek töz vardır. Bu noktada çağdaşı olan Gottfried Wilhelm Leibniz'in Spinoza'ya önemli bir itirazı söz konusudur.⁸

Leibniz burada gizli bir hatanın bulunduğunu düşünür. "Çünkü" ona göre; "İki töz, kendilerine özel sıfatlara sahip olmaları şartıyla, birbirlerinden sıfatları bakımından ayırt edilebilirler ve hâlâ bazı ortak sıfatlara da sahip olabilirler. Örneğin *A*, *c* ve *d* sıfatlarına sahip olabilir ve *B* de *d* ve *e* sıfatlarına sahip olabilir."⁹ Dolayısıyla eğer tözler birden fazla sıfata sahip iseler ortak olamayan diğer sıfatlarından dolayı birbirinden ayırt edilmeye devam eder fakat ayırt edilemez olacaksalar birden fazla sıfata sahip olmamaları gerekir.

Buna göre Leibniz'in eleştirisi, Spinoza'ya tek töz olduğu sonucunu çıkarmak için tözler birbirlerinden sıfatları bakımından ayırt edilemeyecekseler ortak olan en çok bir sıfata sahip olmaları gerektiğini söyler. Çünkü eğer tözler birden fazla sıfata sahip iseler ortak olmayan başka

⁷ Steven Nadler, *Spinoza's Ethics: An Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 60.

⁸ Nadler, *Spinoza's Ethics*, 61.

⁹ Gottfried Wilhelm Leibniz, "On The Ethics of Benedict De Spinoza", *Philosophical Papers and Letters*, ed. ve çev. Leroy E. Loemker (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989), 198-9.

sıfatlardan dolayı birbirlerinden ayırt edilebilirler ve dolayısıyla birden fazla töz olması gerekir. Nadler de bu eleştiride Leibniz'in haklı görüldüğünü düşünür. Fakat Spinoza bir tözün tek bir sığfata sahip olduğunu kabul etmez¹⁰ aksine “bir şeyin ne kadar çok gerçekliğı ve varlığı varsa o kadar çok sıfatın ona ait olduğunu” (Ö9) söyler¹¹ ve dahası tözü “sonsuz sıfatlardan oluşan” (Ö11) olarak niteler.¹²

Bununla birlikte Leibniz'in dediğı gibi, tek töz olması için birbirinden ayırt edilemezliklerini sağlamak üzere ortak olması şartıyla tözlerin en çok bir sığfata sahip olmaları gerektiğı makul görünse de tek seçenek değıildir. Aksine Spinoza'nın düşündüğü gibi, tek töz olması için bir tözün sonsuz sıfatlara sahip olması yeterlidir. Çünkü bir töz sonsuz sıfatlara sahip olarak düşünöldüğünde ondan ayırt edilebilecek başka bir tözün var olması için öncekinden tamamen farklı sonsuz sıfatlara sahip olması gerekir. Fakat bir tözün sahip olduğı sıfatlar sonsuz ise başka bir tözün sahip olacağı farklı sonsuz sıfatlar söz konusu olmaz. Diğer bir deyişle sonsuz sayıda sıfat bir tözle aitse ikinci bir tözle ait farklı hiçbir sıfat ya yoktur ya da ikinciye ait olan sıfatlar birinci tözün sıfatlarıyla aynıdır. Dolayısıyla bir töz sonsuz sayıda sıfata sahip ise sonsuz sıfatlara sahip olan tek bir tözün var olması gerekir. Farklı sonsuz sayıda sıfat olmadığı için ona sahip başka bir töz daha yoktur. Ya da sonsuz sıfatlara sahip ikinci bir töz olduğı kabul edilse bile yine Spinoza'nın düşündüğü gibi her bir töz aynı sonsuz sıfatlara sahip olmaları bakımından birbirinden ayırt edilemezler ve ayırt edilemezlerin özdeşliğı gereğı tek töz olduğı sonucu çıkar.

Ancak Jonathan Bennett bir tözün sonsuz sıfatlara sahip olmasının var olan bütün sıfatlara sahip olduğı anlamına gelmediğini ileri sürer. Çünkü ona göre sonlu herhangi bir sayıdan örneğın “9< sonsuz sayılar dizisi, tüm sayıları içine almaz.” Bu nedenle tözün tekliğine dair argüman, Tanrı'nın sahip olmadığı hiçbir sıfat bulunmadığını söyleyen bir öncölü içermedikçe geçersiz sayılır.¹³ Bennett'e göre Spinoza, 9'dan büyük sonsuz sayı olduğunu reddeder. Çünkü eğer 9'dan büyük sonsuz sayı var ise, 7'den büyük sonsuz sayılar 9'dan büyük sonsuz sayılardan daha büyük (i) olur ve dolayısıyla sonsuz bir sayı diğer bir sonsuz sayıdan daha büyük olur (ii) ki Spinoza bu sonucu kabul etmez. Hâlbuki Bennett'e göre 19.yüzyılda matematikte Cantor'un öncölük ettiğı gelişmeler bu (i) düşüncenin yanlışlığını göstermiştir.

¹⁰ Nadler, *Spinoza's Ethics*, 62.

¹¹ Spinoza, *The Ethics*, 90.

¹² Spinoza, *The Ethics*, 91.

¹³ Jonathan Bennet, *A Study of Spinoza's Ethics* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1984), 75.

Buna göre 9'dan büyük sonsuz sayılar, tam olarak 7'den büyük sonsuz sayılar kadardır. Bennett'in bu itirazı, sonsuz bir sayıdan sonlu küçük bir sayı çıkarıldığında kalan sonsuzun, sonlu büyük bir sayı çıkarıldığında kalan sonsuzdan daha büyük olduğunu ifade eder. Bir sonsuz diğer bir sonsuzdan daha büyük ise Tanrı'nın sonsuz sıfatlara sahip olduğu iddiası var olan tüm sıfatlara sahip olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla argüman Bennett'e göre Tanrı'nın sonsuz sıfatlara sahip olduğunu söyleyen öncül Tanrı'nın var olan tüm sıfatlara sahip olduğu şeklindeki bir öncülle değiştirilmesi gerekir. Fakat Bennett'in de kabul ettiği gibi, Spinoza'nın sonsuz ile var olan her sıfatı kastettiği şüphe götürmez.¹⁴

Bununla birlikte Bennett'in itirazı şu şekilde cevaplanabilir: Sonsuz bir sayıdan hangi sonlu sayı çıkarılırsa çıkarılsın kalan sayı her zaman sonsuz olacağına göre bir sonsuzun diğerinden daha büyük ya da daha küçük olacağı söylenemez. Hâlbuki Bennett'e göre sonsuz bir sayı dizisinden çıkarılan iki farklı sonlu sayı kadar sonsuz niceliğin azaldığını düşünmektedir ki, bu düşünce, sonsuzdan sonlu çıkarıldığında kalanın sonlu olduğunu varsayar. Çünkü ancak sonlu nicelikler birbirinden büyük veya küçük olur. Sonsuz iki niceliğin ise birbirinden büyük veya küçük olması beklenmez. Çünkü sonsuz nicelikler ölçülemez.

Etika'da Spinoza birden fazla töz olmayacağına dair ikinci bir argüman daha ileri sürer. Ona göre; "Her şeyin doğru tanımı, tanımlanan şeyin dışında bir şeyi ne içerir ne de ifade eder." (1) Diğer bir deyişle doğru tanım, bize tanımlanan şeyin ne olduğunu söyler. Bundan hareketle "Hiçbir tanım, belirli bir birey sayısını içermez veya ifade etmez." (2) Çünkü bir şeyin ne olduğunu söylemek, onun sayısını ifade etmez. Örneğin bir üçgenin tanımı, kaç tane üçgen olduğunu belirtmez. "Her var olan şey için onun var olmasını açıklayan belirli bir neden bulunması gerekir." (3) Bununla birlikte "Bir şeyin var olmasını açıklamak üzere, bu neden ya var olan şeyin asıl doğası ve tanımında içermelidir ya da onun dışında olmalıdır." (4) Örneğin dünyada yaşayan sadece yirmi insan bulunduğunu varsayalım. Bu öncüllere göre, dünyada sadece yirmi insan bulunmasının nedeni, insanın doğasından veya tanımından çıkarılamaz. Bununla birlikte dünyada yaşayan sadece yirmi insan olduğunun bir nedeni olmalıdır. O hâlde yirmi insan bulunmasının bu nedeni insanın doğası ve tanımı dışındadır.¹⁵ Aslında burada Spinoza tözün tek olduğunu kanıtlamaktan ziyade birden çok olduğuna kanıt bulunmadığını

¹⁴ Bennett, *A Study*, 76.

¹⁵ Spinoza, *The Ethics*, 89-90.

söylemek ister görünür ve ona göre tözün birden fazla olduğuna kanıt olmaması tözün tek olduğunun kanıtı sayılır.

3. Tanrı'nın Varlığı ile İlgili Argümanlar

Spinoza'nın Tanrı'nın varlığı için kullandığı argümanlar, *Etika*'nın 11. önermesi ile devamındaki kanıtlamalarda ilk bakışta üç adet olarak görünür. Bununla birlikte Spinoza felsefesi uzmanı Harry Austryn Wolfson, *Etika*'da Tanrı'nın varlığı için Spinoza'nın 11. önerme ile kanıtlamalarında verdiği üç argümana ek olarak not içinde bir tane daha olmak üzere dört argüman kullandığını ileri sürer. Ona göre Spinoza'nın Tanrı argümanlarının kökenleri Descartes'a ve onun ontolojik kanıtına dayanır.¹⁶ Wolfson'un Spinoza'nın Tanrı argümanlarının sayısı hakkındaki iddiası kendisinden sonraki batılı uzmanlarca da kabul görmekte fakat argümanların ontolojik olduğu hakkındaki iddiası tartışılmaktadır.

Genelde yorumcuların Spinoza'nın argümanlarının ontolojik kanıt olduğu noktasında birleştiklerini tespit eden Don Garrett, bunun bir yanılgı olduğunu ileri sürer. Ona göre bu argümanlar her ne kadar Tanrı tanımından *a priori* olarak çıkarsandığı için ontolojik kanıtla benzetilse de yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik kanıtlara benzer olarak daha iyi anlaşılabilir.¹⁷ Bununla birlikte Garrett'in Spinoza'nın argümanlarının gizli veya açık yeter sebep ilkesini içerdiğini düşünmesinin başlıca nedeni *Etika*'nın 3. Aksiyomudur. Garrett'e göre, bu aksiyom, "X, Y'e neden olur." şeklinde anlaşılabilir gibi, aksiyomdaki "sonuç" kelimesini "şeyler" olarak aldığımızda hiçbir şey nedensiz olmaz şeklinde de anlaşılabilir ki, buna göre her şeyin bir nedeninin olması gerektiği sonucu çıkar. Spinoza aksiyomlarda böyle bir anlamı ifade etmiş olmasa bile her şeyin bir nedeni olması gerektiğine inandığı düşünülebilir.¹⁸

Bu doğrultuda Martin Lin de Spinoza'nın argümanlarının genel olarak Descartes'in kullandığı ontolojik kanıtın tekrarı olarak görülmesine itiraz eder. Ona göre Tanrı hakkındaki bir argümanın ontolojik olarak nitelendirilmesinin temel özelliği ise kısaca öncüllerinin *a priori* olarak biliniyor sayılmasıdır. Spinoza gerçekten ontolojik kanıtla benzer bir argüman kullanır

¹⁶ Harry Austryn Wolfson, *The Philosophy of Spinoza* (Cambridge: Harvard University Press, 1934), Cilt: 1, 176-8.

¹⁷ Don Garrett, "Spinoza's 'Ontological' Argument", *Philosophical Review* LXXXVIII/2 (1979), 198.

¹⁸ Garrett, "Spinoza's 'Ontological' Argument," 202.

fakat bu sadece biridir. Diğer üç argüman ise ontolojik argüman şeklinden tamamen farklılık gösterir ve açık ya da örtük yeter sebep ilkesi üzerine kuruludur.¹⁹

Görüldüğü üzere Garrett ve Lin, Spinoza'nın argümanlarının *a priori* öncüller üzerine kurulu olmasından dolayı ontolojik kanıtla benzetmekle birlikte örtük veya açık yeter sebep ilkesini içerdiğini düşünmelerinden dolayı da kozmolojik delile daha yakın olduğunu ileri sürerler. Bunun nedeni ise onlara göre Spinoza'nın argümanlarının da kozmolojik argümanlarla aynı kusura sahip olduğunu göstermek amacıdır. Çünkü "Her şeyin bir nedeni vardır." anlamında yeter sebep ilkesinin doğruluğu sorunludur. Hâlbuki Spinoza'nın Tanrı'yı bir töz olarak tanımlama üzerine kurguladığı argümanlarının her şeyin bir nedeni olduğu anlamında yeter sebep ilkesine dayalı olduğunu söylemek itiraza açıktır. Öyle ki Spinoza'nın yeter sebep ilkesini kullandığına kanıt olarak gösterilen 3. Aksiyom bize her şeyin bir nedeni vardır anlamını vermekten çok uzaktır. Çünkü söz konusu aksiyom bize bir neden varsa sonucun da bulunması gerektiğini ve neden yoksa sonucun da bulunmayacağını söyler. Fakat bundan "her sonucun bir nedeni vardır" anlamı çıkarılsa bile bu, "her şeyin bir nedeni vardır" anlamına gelmez. Çünkü "sonuç" fikri, sonradan ortaya çıkan anlamında bir nedeni önceden varsayar. Hâlbuki "bir şey fikri, tanımsal olarak, neden olunmuş bir şey (yani sonuç) fikrini içermez."²⁰

Musa Kazım Arıcan da eserinde ikisi ontolojik ve birisi kozmolojik olarak üç kanıt tespit eder. Öyle ki Arıcan, Spinoza'nın Tanrı'nın varlığına dair verdiği ikinci argümanı birinci argümanın devamı sayar ve ikisini birlikte tek bir ontolojik kanıt olarak ele alır. Spinoza'nın sonlu şeylerin varlığından sonsuz bir şeyin daha zorunlu olarak var olması gerektiğini çıkarsadığı ve *a posteriori* olarak nitelendirdiği üçüncü argümanı ise Arıcan hatalı biçimde ikinci ontolojik kanıt olarak sınıflandırır. Arıcan'ın kozmolojik kanıt olarak verdiği argüman ise aslında Spinoza'nın *a priori* olarak nitelendirdiği dördüncü argümanın açıklamasından türetilmiştir ve Spinoza'nın kozmolojik argümanı değildir. Bu nedenle Spinoza'nın dördüncü argümanı ise Arıcan tarafından tespit edilememiş görünmektedir.²¹

¹⁹ Martin Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", *Philosophy and Phenomenological Research* 75/2, (2007), 269-270.

²⁰ William L. Rowe, "The Cosmological Argument and The Principle of Sufficient Reason", *Man and World* 2 (1968), 284.

²¹ Musa Kazım Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 97-102.

Kanaatimizce Spinoza'nın bize dört argüman verdiği şüphe götürmez. Ayrıca ontolojik kanıt, Tanrı'nın doğasından hareket eden kanıt ve kozmolojik kanıt da evrenden hareket eden kanıt şeklinde tanımlanırsa Spinoza'nın argümanlarının sadece üçüncüsü, sonlu varlıklardan hareket ettiği için kozmolojik delil sınıfına dâhil edilebilir ve ayrıca sonuçtan nedene doğru gittiğinden dolayı da *a posteriori* sayılır. Geriye kalan üç argüman ise Tanrı'nın doğasından hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışırlar ve bu nedenle *a priori* bir karakterdedirler. Dolayısıyla Spinoza'nın üçüncü argüman dışındaki argümanlarının karakterinin ontolojik olduğunu söylemek doğru olur.

3.1. Birinci Argüman

Peki, Tanrı olarak kabul edilen tek töz gerçeklikte var mıdır? Spinoza'ya göre “Tanrı veya sonsuz sıfatlardan oluşan bir töz, ki bu sıfatların her biri ebedi ve sonsuz özünü ifade eder, zorunlu olarak vardır.” (Ö11) Eğer birisi bu önermeye itiraz ederse Spinoza Tanrı'nın var olmayan olarak düşünülüp düşünülmeceğinin sorgulanmasını ister. Zira var olmadığı düşünülebilen bir şeyin özü, varlığını gerektirmez. (A7)²² Bununla birlikte Spinoza tözün yokluğunu düşünmeyi saçma bulur.²³ Çünkü ona göre “Var olmak bir tözün doğasına aittir.” (Ö7)²⁴ Bunun nedeni ise “Bir tözün başka bir töz tarafından meydana getirilemez.” olmasıdır. (Ö6)²⁵ Dolayısıyla bir tözün kendi kendisinin nedeni olması gerekir. Spinoza için “kendi kendisinin nedeni olan” ise daha önce tanımlandığı üzere “özü varoluşu gerektiren veya doğası var olmayan olarak düşünülmemeyi” (T1) ifade eder. Buna göre argüman kısaca, şu şekli alır:

1. Tanrı vardır.
2. Tanrı'nın yokluğu düşünülemez.
3. Çünkü eğer bir şeyin yokluğu düşünülebilir ise özü varlığını gerektirmez.
4. O hâlde Tanrı bir töz değildir.
5. Fakat Tanrı bir tözdür.
6. Var olmak tözün doğasına aittir. (Tözün özü varlığını gerektirir.)
7. Çünkü töz bir başka töz tarafından meydana getirilemez.
8. Dolayısıyla töz kendi kendisinin nedenidir.
9. O hâlde töz vardır.

²² Spinoza, *The Ethics*, 86.

²³ Spinoza, *The Ethics*, 91.

²⁴ Spinoza, *The Ethics*, 88.

²⁵ Spinoza, *The Ethics*, 87.

10. O hâlde Tanrı vardır.

Bu hâliyle argüman öncelikle Tanrı'nın yokluğunun düşünülememesini Tanrı'nın töz olmasına dayandırmakta ve tözün varlığını da kendi kendisinin nedeni olmasıyla kanıtlamaya odaklanmaktadır. Bennett'e göre de Spinoza burada töz olmayı Tanrı'nın varlığına kanıt olarak yeterli görmektedir. Çünkü argümanda her şeyin bir nedeni olması gerektiği, değilse varlığının açıklanamaz olduğunu varsayılır ve bundan hareketle tözün kendi varlığının nedeni olduğu sonucu çıkarılır. Bununla birlikte Bennett bir şeyin kendi kendisinin nedeni olmasını, bir şeyin kendisini varlığa getirdiği anlamında nedensellik fikriyle uyumlu bulmaz. Çünkü kendi kendisinin nedeni olmak, geriye doğru giden nedensellik zincirinde bir şeyin kendi varlığından önce varlığının nedeni olarak önce gelmesini varsayar. Fakat bir şeyin kendi varlığının nedeni olması, mantıksal olarak onun kendi varlığını gerektirdiği anlamına gelebilir. Çünkü bir şeyin mantıksal olarak kendi varlığını gerektirmesi ise onun doğasının var olmayı gerektirdiğini ifade eder. Dolayısıyla kendi kendisinin nedeni olmak, varlığı zorunlu olan bir doğaya sahip olmak anlamına gelebilir. Fakat Bennett kendi kendisinin nedeni olan bir şeyin yani zorunlu olarak var olan somut bir şeyin bulunduğu fikrini reddeder. Ona göre hiçbir somut şey zorunlu olarak var değilse, tüm gerçeklik de zorunlu olarak var değildir ki bu durumda da niçin var olduğuna hiçbir cevap aramaya gerek yoktur.²⁶

Ancak Bennett'in düşündüğünün aksine, zorunlu olarak var olmayan şeyler bir açıklama gerektirir. Çünkü zorunlu olarak var olmayan şeyler kendilerinden dolayı var değil aksine kendilerinin dışında bir nedenden dolayı var olurlar. Bunun aksine zorunlu olarak var olan bir şey ise kendi kendisinin nedenidir ve varlığı bir açıklamaya gerektirmez. Buna göre kendi kendisinin nedeni olmak, hiçbir açıklamaya ihtiyaç duymamayı ifade eder ve kendi kendisinin nedeni olmak, var olmak için kendinden önce gelmek gibi bir çelişki ortaya çıkarmaz.

Argümanın önerme formunda verdiğimiz 6. öncül yani *Etika*'nın 7. önermesi, Garrett'e göre, bu akıl yürütmenin kalbi sayılır ve bize “var olmanın bir tözün doğasına ait olduğunu” söyler. Çünkü bir töz başka bir töz tarafından meydana getirilemez. O hâlde töz kendi kendisinin nedenidir. Kendi kendisinin nedeni ise Spinoza'nın 1. tanımında verdiği üzere “özü var oluşunu gerektiren” şeyi veya “doğası var olmayan olarak düşünülemeyen” şeyi ifade

²⁶ Bennett, *A Study*, 72-73.

eder.²⁷ Bu hâliyle argüman yeter sebep ilkesinin gereği, hiçbir şeyin nedensiz olarak var olamayacağını ileri sürer. Fakat yeter sebep ilkesinin bu sonucu kabul edilirse Garrett'e göre fiilen var olan her tözün kendi kendisinin nedeni olduğu ve dolayısıyla özünün varlığını gerektirdiği sonucu çıkar. Fiilen var olmayan fakat varlığı mümkün tözler ise ne kendilerinin dışında bir nedene sahip oldukları ne de kendi kendilerinin nedeni olabildikleri için hiçbir zaman var olamayacaklardır. Buna göre eğer 7. önermenin demek istediği şey bu ise, bu argümandan ancak Tanrı fiilen varsa, zorunlu olarak da vardır sonucu çıkar. Dolayısıyla Tanrı fiilen var olmadığı için varlığı gerekli olmayacaktır. Fakat Garrett bu argüman geçerli olacaksa, 7. önermenin tüm mümkün tözlerin özünün de varlıklarını gerektirdiğini ifade etmeli olduğunu ileri sürer. Yani 7. önerme bilfiil var olmayan mümkün tözleri kapsadığında ancak, argüman Tanrı'nın varlığını iddia edebilecektir. Ancak ona göre böyle bir sonuç, 7. önermeye dayalı argümanın bu hâlden çıkmaz.²⁸

Bununla birlikte kendi kendisinin nedeni olan bir tözün yani Tanrı'nın bilfiil var olmadığı düşünülebilmesi çelişkili görünmektedir. Çünkü kendi kendisinin nedeni olan töz, zorunlu varlıktır ve bundan dolayı bilfiil vardır. Bu nedenle Garrett'in iddia ettiği gibi varlığı mümkün olan tözlerden veya bir tözün varlığının mümkün olmasından bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu hâliyle tözün var olduğunu kanıtlamak için 7. önermenin mümkün tözleri de içermesi gerekmez. Fakat Garrett, buraya kadar henüz tözün tek olduğunu kanıtlanmış görmez. Hâlbuki Spinoza bu noktaya kadar tek bir tözün var olduğunu kanıtladığı için onun yokluğunun düşünülemeyeceğine dair bir argüman ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Birinci argüman hakkında Lin ise iki kusur bulur. Birincisi, Tanrı'nın bir töz olduğunu ileri süren önermeyle ilgilidir. Çünkü bu önermenin anlamı, tekil "Tanrı" teriminin doğru semantiğine yani anlamına bağlıdır. En bilindik anlamı, "Tanrı" teriminin bireysel bir varlığa göndermede bulunduğuudur. Buna göre eğer "Tanrı" terimi ile bir bireysel varlığı anlamamız gerekiyorsa böyle bir tekil varlık bize verili değildir. Bu nedenle "Tanrı" terimini içeren ifade, bir önerme değeri kazanmaz. İkincisi ise, "Tanrı" terimine tekil bir varlık anlamı vermek yerine evrensel bir niceleyici anlamı verildiğinde ortaya çıkar.²⁹ Buna göre Lin, "Tanrı" terimine evrensel bir niceleyici anlamı vererek argümanı yeniden kurguladığında, "Bir şey Tanrı ise özü varlığını gerektirmez." önermesini, "Bir şey Tanrı ise özü varlığını gerektirir." önermesiyle

²⁷ Garrett, "Spinoza's 'Ontological' Argument", 204.

²⁸ Garrett, "Spinoza's 'Ontological' Argument", 205.

²⁹ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 274.

saçmaya indirgeme yönteminin gereği olarak çelişkili bulmadığı için geçersiz sayar. Dolayısıyla birinci argüman, Lin'e göre, "Tanrı" teriminin evrensel bir niceleyici olarak anlaşılması durumunda geçersiz ve bireysel bir varlık olarak anlaşılması durumunda da tartışma gerektirir ve Tanrı'nın varlığını kanıtlamakta başarısız olur.³⁰

Bu eleştiride öncelikle "Tanrı" teriminin nasıl evrensel bir niceleyici olabileceği anlaşılabilir durumdur. Ancak "Tanrı" terimi evrensel bir niceleyici olarak alındığında da "Bir şey Tanrı ise özü varlığını gerektirmez." önermesi, "Bir şey Tanrı ise özü varlığını gerektirir." önermesiyle, saçmaya indirgeme yöntemine göre kurulan bir argümanda, çelişkiye neden olur ve önceki öncül saçma olduğu için ikincisi doğru olarak kabul edilir. Fakat verili iki önermenin Lin tarafından çelişik görülmeyle argümanın geçersiz sayılması oldukça şaşırtıcıdır. Yine "Tanrı" teriminin gösterdiği tekil bir varlık olmadığı eleştirisine gelince bu, bizim hiçbir zaman deneyde verili olmadıkça akıl ederek bir varlık iddiasında bulunamayacağımız anlamına gelir ki bu da başka bir tartışma gerektirir.

Peki bu hâliyle kabul edecek olursak Spinoza'nın birinci argümanı Tanrı'nın varlığını kanıtlamakta yeterince ikna edici sayılır mı? Richard Mason bu argümanı herhangi bir ateisti etkileyecek kadar ikna edici bulmaz. Çünkü ona göre Spinoza, muhatabına; "Eğer yapabilirsen Tanrı'nın var olmadığını düşün, düşünemezsin, o hâlde Tanrı vardır." demek ister.³¹

Buna göre Spinoza'dan Tanrı'nın yokluğunun niçin düşünülemez olduğuna bir cevap istemek yanlış olmasa gerekir. Bu soruya cevap olarak, Spinoza bir kimsenin açık ve seçik bir töz fikrine sahip olduğu hâlde böyle bir tözün var olup olmadığından şüphe duymasını yine aynı kimsenin bir fikrin doğru olduğunu düşündüğü hâlde yanlış olup olmadığından şüphe etmesine benzetir.³² Dolayısıyla kanaatimizce de kendi kendisinin nedeni olan bir varlığın yok olduğunu düşünmek mantıken saçma sayılır. Çünkü kendi kendisinin nedeni olamayan şeyler var olmayı başarırken kendi kendisinin nedeni olan bir tözün var olmaması beklenmez. Eğer kendi kendinin nedeni bir varlık yoksa kendi kendilerinin nedeni olamayan şeylerin nasıl var oldukları cevaplanamaz. Bu bakımdan argüman, sadece Tanrı fikrinden nesnesinin varlığı

³⁰ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 275.

³¹ Richard Mason, *The God of Spinoza* (Cambridge University Press, Cambridge,1999), 21-3.

³² Spinoza, *The Ethics*, 89.

çıkarsamaz aksine kendi kendisinin nedeni olan bir tözün fikrine sahip iken nesnesinin yokluğunun düşünmenin yanlışlığını ortaya koyar.

3.2. İkinci Argüman

Spinoza 11. önermenin devamında bize sunduğu Tanrı'nın varlığıyla ilgili ikinci bir argümanda her düşünülebilen fikrin nesnesinin var olup olmadığına dair bir kriter getirir ve tözün fikrinin nesnesinin yokluğu için hiçbir gerekçe olmadığını gösterir. Ona göre bir şeyin varlığı veya yokluğu için bir neden bulunması gerekir. Eğer bir şeyin yokluğu için bir neden bulunmazsa, var olması gerekir. Bir şeyin yokluğu için neden ise ya o şeyin ya kendi doğasındaki bir çelişki ya da kendisi dışındaki bir engel olmalıdır. Kendi doğasındaki bir çelişki veya dışındaki bir engelden dolayı yokluğunu gerektirecek bir neden bulunamazsa o şeyin zorunlu olarak var olduğu sonucu çıkar. Bu kriter ise düşünülebilen her fikrin nesnesinin var olmayı gerektirmediğine bir cevap oluşturur. Örneğin kare bir daire fikri, kendi içinde bir çelişki içerir bu nedenle nesnesinin yokluğu gerekir. Yine kendi kendisinin nedeni olan bir töz fikri ise kare daire gibi kendinde bir çelişki içermez. Dolayısıyla tözün var olması gerektiği sonucu çıkar. Aynı şekilde bir üçgenin yokluğunu gerektiren kendisinin dışında bir engel söz konusu değildir ve dolayısıyla üçgenin var olması gerekir. Bu şekilde Tanrı fikrinin de yokluğunu gerektirecek kendi doğasında bir çelişki veya kendi dışında bir engel aramak gerekir. Buna göre öncelikle Tanrı'nın doğasını düşünürsek, mutlak olarak sonsuz ve en mükemmel bir varlık olarak bir çelişki içermez. Daha sonra Tanrı'nın yokluğunu gerektirecek kendi dışında bir engel olup olmadığını düşünürsek ve eğer Tanrı'nın yokluğunu gerektirecek böyle bir engel varsa, bu engelin ya Tanrı'yla aynı doğaya ya da farklı bir doğaya sahip olması gerekir. Bu engel Tanrı ile aynı doğaya sahip ise yine Tanrı'nın varlığını kanıtlar. Tanrı'dan farklı bir doğaya sahip ise Tanrı'nın yokluğunu gerektirmez. Çünkü birbirlerinden farklı doğadaki tözlerin birbirleriyle hiçbir ilişkileri bulunmaz. Dolayısıyla Tanrı fikri ne kendi doğasında bir çelişki ne de kendisi dışında bir engele sahip olmadığı için zorunlu olarak varlığını gerektirir.³³ Buna göre Tanrı, sadece fikri zihnimizde düşünülebildiği veya bulunduğu için değil aksine onun var olmasını önleyecek kendi doğasında bir çelişki ve kendi dışında bir engel bulunmadığı için zorunlu olarak vardır.

İkinci argüman da şu şekilde formüle edilebilir:

³³ Spinoza, *The Ethics*, 91.

1. Bir şeyin yokluğu için bir neden olması gerekir.
2. Eğer bir şeyin yokluğu için bir neden yoksa o şey zorunlu olarak vardır.
3. Bir şey ya kendi doğasında bir çelişki veya dışındaki bir engelden dolayı yoktur.
4. Tanrı fikri kendi doğasında bir çelişki içermez.
5. Tanrı'nın varlığı için kendi dışında bir engel bulunmaz.
6. O hâlde Tanrı zorunlu olarak vardır.

Spinoza'nın ilk iki argümanı, Garrett'e göre, amaçlanandan çok daha fazlasını kanıtlayabilir. Çünkü Spinoza Tanrı'yı sonsuz sıfatlardan oluşan bir töz olarak tanımlamakla birlikte tek sıfatı uzayda yer kaplama veya tek sıfatı düşünme olan töz gibi başka töz tanımları yapmak da mümkündür. Buna göre evrende birçok sıfat varsa, bu sıfatların her birine sahip birçok da töz var olacaktır. Dolayısıyla 7. önerme gereği var olmak her tözün doğasına ait olacağı için 11. önermenin şimdiye kadarki iki argümanı bize Tanrı'nın varlığı kadar mümkün başka tözlerin varlığına da kanıt sağlar.³⁴ Bu doğrultuda Garrett, Spinoza'nın Tanrı'nın varlığını kanıtlamadan önce tözün tek olduğunu kanıtladığını düşünenlere itiraz eder ve bunun için yeterli kanıt bulunmadığını savunur. Çünkü ona göre Spinoza 8. önermede "Her töz zorunlu olarak sonsuzdur." derken "her töz" ifadesiyle birçok tözün var olma imkanına izin vermekte ve 7. önermede ise her tözün zorunlu olarak var olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre Tanrı'dan başka bir tözün düşünülmemeyeceğini ve var olmayacağını söyleyen 14. önermeye kadar birden fazla tözün var olma imkânı dışlanmış değildir. Yine aynı sıfatlara sahip birden fazla töz olamayacağını söyleyen 5. önermeye göre de başka bir tözün varlığı, Tanrı'nın varlığıyla uyuşmaz.³⁵

Benzer şekilde Lin de örneğin ikinci argümandaki Tanrı kavramı yerine başka bir töz kavramı yerleştirilirse Tanrı'nın varlığı kadar yerine konan tözün varlığı da kanıtlanmış olacağını düşünür. Çünkü örneğin yer kaplama tözü de Tanrı gibi kendinde bir çelişki içermez ve var olmasını önleyecek bir engel bulunmaz. O hâlde yer kaplayan bir töz vardır. Dolayısıyla ikinci argüman, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak üzere olduğu kadar başka bir tözün varlığını da kanıtlamak üzere kullanılabilir. Bu noktada ise iki sorun birden ortaya çıkar. Birinci sorun, bu durum Tanrı'dan başka bir töz olmadığı (Ö14) önermesi ile çelişir. İkinci sorun, argümanla varlığı kanıtlanabilen yer kaplayan bir tözün, ortak bir sığata sahip olmama varsayımı gereği,

³⁴ Garrett, "Spinoza's 'Ontological' Argument", 209.

³⁵ Garrett, "Spinoza's 'Ontological' Argument", 210.

Tanrı'nın varlığını engellemesidir. Diğer bir deyişle yer kaplayan tözün yer kaplama sıfatı, sonsuz sıfatlara sahip olan Tanrı tarafından da paylaşılmalıdır ve fakat “Evrende aynı doğa veya sıfatta iki veya daha çok töz olamaz.” (Ö5) önermesi gereği, aynı sıfatı paylaşan ikinci bir töz yani Tanrı var olamaz. Buna göre 11. önerme ile ilgili bazı kanıtlamalar Tanrı'nın yokluğunu ileri sürmek üzere de eşit derecede kullanılabilir görünmektedir.³⁶

Fakat Lin'e göre, Tanrı'nın varlığına karşı böyle bir argümana şu şekilde bir cevap vermek de mümkündür. Birden fazla töz varsa, her töz belirli bir sıfata sahiptir. Var sayalım ki bir töz sadece bir sıfata sahiptir ve başka bir sıfata sahip değildir. Bu durumda bir töz yalnız bir sıfata sahip iken başka bir sıfata sahip olmamasının bir nedeni olmalıdır.³⁷ Fakat bir tözün bir sıfata sahip olması, başka bir sıfata sahip olmamasının nedeni olmaz. Bu nedenle bir tözün var olan herhangi bir sıfata sahip olmadığı düşünülemez. Dolayısıyla bir tözün bütün mümkün sıfatlara sahip olması gerekir. O hâlde bir töz bütün mümkün sıfatlardan daha azına sahip olamaz. Sonuçta ise sonsuz sıfatlara sahip Tanrı'dan başka bir töz var olmaz. Buna göre tek bir sıfata sahip tözlerin Tanrı'nın varlığına yönelik oluşturduğu engel bu şekilde ortadan kaldırılabilir.³⁸ Ancak Lin'in bu şekildeki çözümünü, zaten Spinoza Tanrı'yı sonsuz sıfatlara sahip bir varlık olarak tanımlamakla (T6) en başından vermiş bulunmaktadır.

Bununla birlikte ilk iki argümanın Tanrı'dan başka örneğin yer kaplayan bir tözün varlığını kanıtlamak için kullanılabileceği ve dahası bu durumda yer kaplayan bir tözün, Tanrı'nın varlığını iptal edeceği iddiası, Spinoza'nın 11. önermeye kadar Tanrı'nın tek töz olduğunu kanıtladığını düşünürsek geçersiz sayılır. Çünkü Michael Della Rocca'ya göre, Spinoza 11. önermeye çok rahat bir şekilde Tanrı'nın var olduğu iddiasıyla başlaması dikkat çekicidir. O hâlde yer kaplayan bir tözün var olduğunu değil de Tanrı'nın var olduğu iddiasıyla başlamasının bir nedeni olmalıdır. Bu neden Rocca'ya göre yer kaplayan bir tözün doğasının çelişik fakat Tanrı'nın doğasının tutarlı olmasıdır. Peki “Tanrı'nın doğası tutarlı mıdır?” Spinoza böyle bir soruya açık bir cevap vermiş değilse de bu soruya cevap olacak bir yol mevcuttur. Öyle ki her sıfatın ait olduğu bir töz var olduğunu kabul edelim. Örneğin yer kaplama sıfatının ait olduğu yer kaplayan bir töz var olsun. Ancak “Evrende aynı doğa veya sıfatta iki veya daha çok töz olamaz.” (Ö5) önermesi gereği yer kaplayan tözden başka bir töz

³⁶ Lin, “Spinoza's Arguments for the Existence of God”, 289.

³⁷ Lin, “Spinoza's Arguments for the Existence of God”, 292.

³⁸ Lin, “Spinoza's Arguments for the Existence of God”, 293.

bulunmaz.³⁹ Bununla birlikte yer kaplayan tözün yer kaplama sıfatından başka bir sıfatı yoktur. Buna göre yer kaplayan tözün örneğin düşünce sıfatına sahip olmaması için yeter sebep ilkesince bir neden gerekir. Bu neden ise düşünceyle ilgili hiçbir şeyin yer kaplamayla ilgili hiçbir şeye bağlı olmaması yani her sıfatın de kendi başına düşünülebilmesi olarak görülebilir. Fakat Spinoza için 10. önermenin kanıtlanmasında söylediği üzere iki sıfat birbirinden tamamen ayrı olarak kavranabilse de bu onların iki ayrı varlık veya iki töz olduğu anlamına gelmez. Buna göre bir tözün bir sığata sahip olması başka bir sığata sahip olmamasının nedeni değildir. Dolayısıyla yer kaplayan tözün düşünce sıfatına sahip olmamasının hiçbir nedeni yoktur ve bu durum yeter sebep ilkesini ihlal eder.⁴⁰ Bu durumda her sıfat sadece var olmakla kalmaz dahası yeter sebep olmadan kendi başına birer töz sayılmayı gerektirir. Dolayısıyla sadece yer kaplama sıfatına sahip bir töz yeter sebep ilkesine aykırı olduğu için çelişiktir. Rocca burada Spinoza'nın tek bir tözün bütün sıfatlara sahip olduğunu kabul etmek için iyi bir nedeni olduğu kadar sadece yer kaplama sıfatına sahip bir tözün var olduğunu reddetmek için de iyi bir nedeni olduğunu savunur. Çünkü sadece yer kaplama sıfatına sahip bir tözün doğası çelişkili ve bunun aksine bütün sıfatlara sahip bir töz olarak Tanrı'nın doğası ise tutarlıdır.⁴¹

Söz konusu eleştiriler bize aslında öne sürülen kanıtlamalarda töz olarak Tanrı'nın varlığı ile birliğinin birbirine ne denli bağlı olduğunu hatırlatır. Buna göre tek bir töz olduğunu kabul etmeden onun varlığını engelleyecek hiçbir neden olmadığı için var olduğunu çıkarsamak yeterli değildir. Çünkü herhangi başka bir töz için de varlığını engelleyecek bir neden bulunmadığı gerekçesiyle varlığını kanıtlamak mümkündür. Bu nedenle böyle bir kanıtlama için önce tözün tek olduğunun kabul edilmesi gerekir, ki kanaatimizce Spinoza da zaten tözün tekliğini kanıtlamayı, varlığını kanıtlamanın önüne almıştır.

3.3. Üçüncü Argüman

Tanrı'nın varlığı için Spinoza'nın kullandığı üçüncü bir argüman ise var olmanın bir güce sahip olmak ve var olmamanın ise bu güçten yoksun olmak olarak tanımlanması üzerine kuruludur. Ona göre; “Şimdi eğer zorunlu olarak var olan şeyler sadece sonlu varlıklar var ise o hâlde sonlu varlıklar mutlak olarak sonsuz bir varlıktan daha güçlü olacaklardır. Fakat bu saçmadır.” Yani sonlu varlıkların sonsuz bir varlıktan daha güçlü olmaları kabul edilir değildir. “O hâlde ya hiçbir şey yoktur ya da mutlak olarak sonsuz varlık da vardır. Fakat biz kendimizde

³⁹ Michael Della Rocca, *Spinoza* (London: Routledge, 2008), 53.

⁴⁰ Rocca, *Spinoza*, 54.

⁴¹ Rocca, *Spinoza*, 55.

veya başka bir şeyde zorunlu olarak varız. O hâlde sonsuz bir varlık yani Tanrı da zorunlu olarak vardır.”⁴² Bu argümana göre kısaca sonlu varlıklar var ise sonsuz bir varlığın yokluğu düşünülemez. Çünkü sonsuz bir varlık sonlu varlıklardan daha güçsüz değildir. Diğer bir deyişle sonlu varlıkların var olduklarının kabul edildiği bir yerde sonsuz bir varlığın yok olması kabul edilemez.

Üçüncü argüman önermesel olarak şu şekilde gösterilebilir:

1. Var olmak, bir güçtür ve var olmamak ise güçsüzlüktür.
2. Eğer sonlu şeyler varsa ve sonsuz bir şey yoksa sonlu şeyler, sonsuz bir şeyden daha güçlüdür.
3. Fakat sonlu şeyler sonsuz bir şeyden daha güçlü olamaz.
4. O hâlde ya hiçbir şey yoktur ya da sonsuz bir şey vardır.
5. Fakat biz zorunlu olarak varız.
6. O hâlde sonsuz bir şey de zorunlu olarak vardır.

Görüleceği üzere üçüncü argüman ilk iki argümandan daha farklıdır. Çünkü bu argüman bizzat var olan şeylerden hareket eder ve bundan dolayı *a posteriori* olarak nitelendirir. Buna göre argüman var olan sonlu gerçeklikten hareketle sonsuz bir Tanrı'nın var olduğunu çıkarır.⁴³ Dolayısıyla üçüncü argüman diğerlerinin tersine kozmolojik kanıt olarak kabul edilebilir.

Bu argümanda Garrett, Spinoza'nın var olmayı ve güç sahibi olmayı zorunlu varlıklara ait olarak varsaydığını ileri sürer ve bunu ifade etmek için bir öncül daha ekler: “Her mümkün şey, zorunlu olarak vardır.” Çünkü argüman sonlu şeyler varsa ve sonsuz bir şey yoksa sonlu şeylerin sonsuz bir şeyden daha güçlü olacaklarını düşünmenin saçmalığı üzerine kuruludur. Bu ise sonlu şeylerin var olduğunu zorunlu olarak kabul etmeyi gerektirir ki, bundan da sonsuz bir şeyin daha var olmasının zorunlu olduğu çıkarılabilir. Dolayısıyla Spinoza “sonlu bir şey varsa zorunlu olarak vardır” diye düşünmektedir.⁴⁴ Kısacası Garrett, Spinoza'nın sonsuz bir şeyin zorunlu olarak varlığını çıkarsamak için önce sonlu şeylerin zorunlu olarak var olmasını gerekli gördüğünü söylemekte ve bunda da haklı görünmektedir.

⁴² Spinoza, *The Ethics*, 92.

⁴³ Nadler, *Spinoza's Ethics*, 71-2.

⁴⁴ Garrett, “Spinoza's ‘Ontological’ Argument”, 212.

Bu argüman hakkında Lin ise bir takım sorunlu noktalar bulunduğunu ileri sürer. Ona göre Spinoza'nın eğer sonlu şeyler var ve sonsuz bir şey yok ise sonlu şeylerin sonsuz bir şeyden daha güçlü olacaklarına dair düşüncesi sorunludur. Çünkü var olmayan bir şeyin var olan bir şeyle ilişkisi kurulmaz. Örneğin bu durum, "Ben x'ten daha uzunum çünkü x yoktur." demeye benzer. Bunun dışında Lin'e göre var olmanın güce sahip olmakla ve var olmamanın güçsüz olmakla tanımlanması anlaşılabilir durumdur. Dahası sonlu şeylerin sonsuz bir şeyden daha güçlü olamayacağı kendinden açık bir doğru değildir. Bu öncül kabul edilse bile bundan Tanrı'nın zorunlu olarak var olduğu çıkmaz, "Çünkü hiçbir şeyin var olmaması mümkündür." Buna göre sonlu hiçbir şey var değilse sonsuz bir şeyin zorunlu olarak var olması da gerekmez. Lin'e göre bu sorunlarına rağmen yine de üçüncü argüman oldukça inatçı görünür.⁴⁵

Ancak bu eleştirilerin de bir takım yanlış anlamalara dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki burada var olmayan ile var olan arasında bir ilişki kuruluyor değil, yokluğu varsayılan ile var olan arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Ayrıca yokluğu varsayıldığında sonsuz bir şeyin, var olan sonlu bir şeyden daha güçsüz olacağı da anlaşılabilir değildir. Bu karşılaştırma sonlu şeyler varken sonsuz bir şeyin yokluğunu düşünmenin yaratacağı sorunu ortaya koyar. Çünkü sonlu şeylerin sonsuz bir şeyden daha güçlü yani var olmaya daha layık oldukları kabul edilemez. Dahası sonlu şeylerin var olmaması imkansızdır. Buna göre Lin'in sonsuz bir şeyin var olduğu sonucunun çıkmaması uğruna sonlu şeyleri ve kendi varlığını reddetmek mecburiyetinde kalması da Spinoza'nın argümanının gücünü onaylar. Çünkü bu argümanı reddetmenin tek yolu, sonlu şeylerin ve kendi varlığımızın reddedilmesinden geçer. Hâlbuki Descartes'in ileri sürdüğü gibi duyulur şeylerin varlığı şüpheli olsa bile kendimizi var olarak düşünüşümüzün reddedilmesi imkansızdır. Spinoza da bu bakımdan bizim varlığımızı zorunlu olmakla nitelendirir. Dolayısıyla kendi varlığımızı yok olarak kabul etmek ne kadar imkansızsa sonsuz bir şeyin yokluğunu kabul etmek de o kadar imkânsız görülmeyi içerir. Bu nedenle Spinoza bu argümanı, "Biz zorunlu olarak varız o hâlde sonsuz bir şey daha zorunlu olarak vardır." şeklinde bitirir. Sonuç olarak kendi varlığınız dâhil sonlu her şeyin varlığını reddetmeden sonsuz bir Tanrı'nın varlığını reddedemezsiniz.

3.4. Dördüncü Argüman

Spinoza üçüncü argümanı anlamayanlar için yaptığı açıklamayla Tanrı'nın varlığı için dördüncü bir kanıt daha sunar. Ona göre var olmak, bir güce sahip olmak anlamına gelir. Buna

⁴⁵ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 280.

göre bir şey ne kadar çok gerçekliğe sahipse, o kadar çok var olma gücüne sahip olur. Tanrı ise sonsuz gerçekliğe sahip olduğu için sonsuz var olma gücüne de sahiptir. O hâlde Tanrı mutlak olarak vardır. Bununla birlikte Spinoza insanların bu argümanın ne kadar açık olduğunu anlamaktan yoksun olduğunu düşünür. Çünkü ona göre insanlar genelde dünyadaki sonlu şeylerin dış nedenlerden dolayı meydana geldiğini görürler ve buna göre düşünürler. Bu nedenle Tanrı'nın hiçbir dış neden olmadan var olması gerektiğini anlamaktan mahrum kalırlar. Hâlbuki Tanrı, herhangi bir dış neden tarafından meydana getirilmeyen tözdür. Buna göre, dünyadaki sonlu şeyler dış nedenlerden dolayı meydana geldikleri için gerçekliklerini söz konusu dış nedene borçludur. Bunun tersine sonsuz bir töz varlığını hiçbir dış nedene borçlu değildir. Dolayısıyla töz kendi özünden dolayı vardır. O hâlde hiçbir şeyin varlığı, sonsuz bir varlık olarak Tanrı'dan daha kesin olamaz.⁴⁶

Spinoza'nın dördüncü argümanda kullandığı önermeler:

1. Var olmak, bir güce sahip olmaktır.
2. Bir şey ne kadar gerçekse o kadar çok var olma gücüne sahiptir.
3. Mutlak olarak sonsuz bir varlık sonsuz var olma gücüne sahiptir.
4. O hâlde mutlak olarak sonsuz bir varlık yani Tanrı vardır.

Bu argüman da önceki gibi var olmakla bir güce sahip olmak ilişkisinden yola çıkar fakat öncekinden farklı olarak gerçeklik ile var olma gücüne sahip olmak arasında bir oran kurgulayarak sonuca gider. Buna göre argümanın temeli, bir şey ne kadar çok gerçek ise o kadar çok var olma gücüne sahip olacağını söyleyen önerme olarak görünür. Bu temelden hareketle sonsuz bir gerçekliğe sahip varlığın yani Tanrı'nın sonsuz var olma gücüne sahip olacağından dolayı var olması gerektiği sonucunu çıkarır.

Lin ise Spinoza'nın verdiği hâliyle argümanın geçersiz olacağını ve geçerli olması için iki öncülün daha eklenmesi gerektiğini düşünür. Ona göre dördüncü argüman, şu şekilde yeniden şu şekilde ifade edilebilir:

1. Var olmak, bir güçtür.
2. Bir şey ne kadar çok gerçekliğe sahip ise o kadar çok var olma gücüne sahip olur.
3. Mutlak olarak sonsuz bir varlık sonsuz gerçekliğe sahiptir.
4. O hâlde mutlak olarak sonsuz bir varlık, sonsuz var olma gücüne sahiptir

⁴⁶ Spinoza, *The Ethics*, 92.

5. Eğer bir şey mutlak olarak sonsuz var olma gücüne sahipse, vardır.
6. O hâlde mutlak olarak sonsuz bir varlık (Tanrı) vardır.⁴⁷

Lin tarafından eklenen öncüllerle birlikte dördüncü argüman daha da anlaşılır gelir. Bununla birlikte Lin, 2-5 arasındaki önermelerin anlaşılabilmesi için gerçeklik ile güç ve yine gerçeklik ile sonsuzluk arasındaki ilişkilerin de ortaya konulmasının gerekliliğine inanır. Ona göre 2 numaralı önermenin de ifade ettiği gibi gerçeklik, değişken bir niceliği gösterir ve bu gerçeklik tasavvuru Descartes'e dayanır. Descartes da tözün ilineklere göre ve Tanrı'nın da sonlu varlıklara daha fazla gerçeklik taşıdığını düşünmektedir.⁴⁸ Bu gerçeklik tasavvuruna göre, bir şey, varlığı kendisine bağlı olan başka bir şeyden daha gerçek olarak düşünülebilir. Buna göre Tanrı'nın dışındaki şeyler, varlıkları Tanrı'ya bağlı olduğu için Tanrı'dan daha az gerçekliğe sahip iken Tanrı ise varlığı hiçbir şeye bağlı olmadığı için en gerçek olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu noktada açıklığa kavuşturulması gereken diğer kavram sonsuzluktur ve sonsuzluğun tasavvuru ise Spinoza'nın sonluluk tanımına bağlıdır. Spinoza bir şeyin kendi türünde başka bir şey ile örneğin bir uzamın başka bir uzamla sınırlandırılabilmesi için sonlu olduğunu söyler. Buna göre sonlu olmak bir dış nedenden dolayı ortaya çıkar. Hâlbuki töz kendi türünde tektir ve hiçbir dış nedene bağlı değildir. Bundan dolayı da töz sonsuz olarak nitelendirilir. Sonuçta ise Spinoza'nın 7. önermede ileri sürdüğü gibi, töz olarak dış nedenlerden bağımsız olduğu için mutlak olarak sonsuz olan bir varlık, aynı zamanda varlığı hiçbir şeye bağlı olmadığı için de sonsuz gerçekliğe sahip olur. Lin, gerçeklik ve sonsuzluk ilişkisini belirledikten sonra güç ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi de ele alır. Ona göre eğer bir şeyin varlığı hiçbir şeye bağlı değilse hiçbir dış nedenin eksikliği onun var olmasını engelleyemez. Çünkü varlığı kendi dışındaki başka bir nedene bağlı olan bir şey, ancak söz konusu dış nedenin eksikliğiyle var olmaktan engellenir. Gördüğümüz üzere mutlak olarak sonsuz gerçek bir varlık ise hiçbir dış nedene bağlı değildir. Dolayısıyla hiçbir şey, hiçbir dış nedene bağlı olmayan mutlak olarak sonsuz bir gerçekliğin var olmasını engelleyemez.⁴⁹

Lin'e göre ayrıca eğer mutlak olarak sonsuz gerçek bir varlık yoksa, onun yokluğu yeter sebep ilkesini ihlal eder. Bundan dolayı mutlak olarak sonsuz gerçek bir varlığın bulunmadığı hiçbir mümkün durum yoktur. Eğer bir şeyin içinde var olmadığı hiçbir mümkün durum yok

⁴⁷ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 281.

⁴⁸ Rene Descartes, *Meditations on First Philosophy*, çev. ve ed. John Cottingham (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 28.

⁴⁹ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 281-2.

ise, o şey mutlak olarak sonsuz var olma gücüne sahip olarak tanımlanabilir. Lin bu duruma şu örneği verir: eğer benim yüz kilo ağırlık kaldırabildiğim mümkün durumlar varsa ben yüz kilo ağırlığı kaldırma gücüne sahibimdir. Bununla birlikte benim yüz kilo ağırlığı kaldırabildiğim mümkün durumlar daha az ise, ben yüz kiloyu kaldırabildiğim birçok durumdan daha az yüz kiloyu kaldırma gücüne sahip olurum ve hatta yüz kiloyu kaldırabildiğim mümkün durumlar hiç yoksa, ben yüz kiloyu kaldırma gücüne hiç sahip sayılamam. Buna göre Tanrı'nın da içinde var olmadığı hiçbir mümkün durum yoksa Tanrı'nın sonsuz var olma gücüne sahip olduğu sonucu çıkar. Lin'e göre bu sonuç, bir şeyin mutlak olarak sonsuz var olma gücüne sahip ise var olduğu önermesi için bir doğrulama sağlar.⁵⁰

4. Argümanlara İki İtiraz ve Cevapları

Öncelikle Spinoza'nın argümanlarındaki töz olarak bir fikrin nesnesini gerektirdiğini söyleyen gizli öncül her zaman eleştiriye konu olmaktadır. Roger Scruton Spinoza'nın bu argümanlarının temelinde gerçek ile kavramın örtüştüğü ve dolayısıyla kavramlar arası mantıksal ilişkilerin gerçeklikteki ilişkilere tekabül ettiğine dair bir gizli varsayımın yattığını düşünür ve bu gizli varsayıma itiraz eder. Çünkü bu varsayım hiçbir şekilde varsayım olmanın ötesine geçecek bir kanıtta sahip değildir.⁵¹ Bir ampirist örneğin, Spinoza'nın nedensellik ilişkisini dünyanın deneyiminden çıkarsayıp kavramlar dünyasına yüklediğini ileri sürerek itiraz edebilir. Fakat Spinoza bir şeyin açıklamasını, deneydeki düzenliliklerden çıkarsamak yerine kavramlar arası ilişkilerden türetmek ister. Öyle ki Spinoza'ya göre nedensel bir ilişki sadece kavramlar arası ilişki ile ortaya çıkarılabilir. Hâlbuki bizim kavramlarla ulaştığımız düşüncenin, dünyaya uygun olduğunun hiçbir garantisi yoktur.⁵²

Bu eleştiriye Lin şu örnekle ifade eder ve cevap verir: Örneğin buzlanma araba kazasına neden olur fakat araba kazası fikri buzlanma fikrini içermez. Yine sigara içmek kansere neden olur fakat, kanser fikri, sigara fikrini içermez. Dolayısıyla buzlanma ile trafik kazası ve sigara ile kanser ilişkisini sadece kavramlar arası ilişkiler yoluyla bilemeyiz. Bununla birlikte kavram ile nedenselliğin eşitlenmesi Spinoza'nın felsefesi açısından önemlidir. Bu nedenle kavram ile nedensellik arasındaki ilişkinin eşitlenmesi, Lin'e göre, yeter sebep ilkesinden hareketle desteklenebilir. Buna göre nedensellik, iki şey arasında var olan sadece bir olgu değildir. Aksine nedensellik iki şeyin arasındaki ilişkiyi açıklayan bir kavramdır. Bu bakımdan bir şeyin başka

⁵⁰ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 283.

⁵¹ Roger Scruton, *Spinoza, A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 39.

⁵² Scruton, *Spinoza*, 40.

bir şeyle arasındaki nedensellik, onların kavramlarının bir parçasıdır.⁵³ Buna göre araba kazası fikrinin buzlanma fikrini içerdiğini söylemek mümkün olur. Araba kazası fikrinin buzlanma fikrini içerdiğini düşünmemek ise ancak bu kavramların içeriğinin tam anlamıyla kavranmamasının bir sonucu sayılabilir. Spinoza adına böyle bir cevap vermek ise saçma sayılmaz. Ancak insanların hepsi değilse de çoğu, tüm fikirlerin içeriklerini tam anlamıyla kavrayamaz. Hatta buna göre sonlu insan zihinleri fikirlerin tüm içeriklerini kavrayabilmekten acizdir ve bu nedenle kavramsal analiz yoluyla nesnelere arasındaki ilişkileri ortaya çıkarabilmek insan zihninin gücü dışında kalır.⁵⁴

Bu doğrultuda Spinoza'nın Tanrı'nın varlığına dair argümanlarının kendisine dayandığı iddia edilen yeter sebep ilkesinin geçerliliğine dair itirazlar da söz konusudur. Garrett'e göre eğer Spinoza'nın yeter sebep ilkesini kabul edersek fiilen var olan şeylerin fiilî nedenleri olduğunu da kabul etmemiz gerekir ki, bu şekilde nedenler sonsuza gider. Bu nedenle ona göre Spinoza'nın argümanlarındaki genel mantık geçerlidir, fakat güçlü değildir.⁵⁵

Lin ise Spinoza'nın birincisi dışındaki tüm argümanlarının yeter sebep ilkesine dayandığını ve onun doğruluğunu varsaydığını söyler. Fakat ona göre yeter sebep ilkesinin doğru olduğu ortada bir gerçek değildir. Yeter sebep ilkesinin doğruluğu ortada bir gerçek olsa kendisini iptal eder. Diğer bir deyişle yine kendisinin doğruluğu için bir yeter sebep gerektirir ki, artık doğruluğu kendisine dayanmaz. Ancak yine de yeter sebep ilkesinin doğruluğunun kendinden açık olduğu ileri sürülebilir. Fakat yeter sebep ilkesi bir mantık ilkesi veya teorisi değildir. Çünkü yeter sebep ilkesine aykırı olarak, hiçbir nedeni olmayan bir şeylerin var olup olmadığını sormak mümkündür. Dolayısıyla doğruluğuna dair hiçbir açıklama bulunmazsa yeter sebep ilkesinin şüpheli olduğu kabul edilebilir.⁵⁶

Hâlbuki kanaatimizce Spinoza'nın argümanları "her şeyin bir nedeni vardır" anlamında yeter sebep ilkesini içerir görünmemektedir. Öyle ki Spinoza argümanlarında nedensellik ilkesini kullansa da bununla her şeyin bir nedeni olduğunu kastettiğini söylemek doğru sayılmaz. Çünkü her şeyin bir nedeni varsa Tanrı'nın nedensiz var olduğu düşünülemez. Hâlbuki Spinoza'nın bir tözü kendi kendisinin nedeni olarak tanımlaması, her şeyi bir nedeni

⁵³ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 294.

⁵⁴ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 295.

⁵⁵ Garrett, "Spinoza's 'Ontological' Argument", 223.

⁵⁶ Lin, "Spinoza's Arguments for the Existence of God", 296.

olduğunu ilkesinin reddini gerektirir. Dolayısıyla Spinoza'nın kullandığı nedensellik ilkesi, töz olmayan yani "Kendi kendisinin nedeni olmayan her şeyin bir nedeni vardır." şeklinde düşünülebilir.

SONUÇ

Görüldüğü üzere Spinoza'nın Tanrı tekliği ve varlığı ile ilgili argümanları öncelikle onun töz metafiziğine bağlıdır. Spinoza insan düşüncesindeki kavramları, kendi başına düşünülebilen olarak töz, tözün doğasına ait olan olarak sıfat ve bir tözün etkisi veya mod olmak üzere üç kategoriye yerleştirir. Buna göre töz kategorisi içinde yer alabilecek kavram sadece Tanrı kavramı olarak kendinden ortaya çıkar. Çünkü sadece Tanrı kavramı kendi başına düşünülebilir ve kendi kendisinin nedenidir. Bu tespit tözün tekliği için yeterli görülebilir. Fakat Tanrı'dan başka bir tözün var olmadığı için Spinoza'nın bir argümanı bulunur. Bu argüman da Tanrı'nın doğasının analizine dayanır. Şöyle ki Tanrı sonsuz sıfatlara sahip bir tözdür. Eğer Tanrı'dan başka bir töz varsa Tanrı ile ortak sıfatlara sahip olur ki, bir evrende ortak sıfatlara sahip birden fazla töz olmaz. Çünkü ortak sıfatlara sahip birden fazla töz birbirinden ayırt edilemez ve ayırt edilemez şeyler özdeştir. O hâlde tek bir töz vardır. Ayrıca Spinoza'ya göre bir tözün tanımı aynı zamanda onun tekliği için ikinci bir argüman oluşturur. Çünkü bir şeyin tanımı onun sayısını içermez ve tözün birden çok olması için bir neden de verili değildir. O hâlde tek töz vardır.

Bu doğrultuda Spinoza'nın Tanrı'nın varlığıyla ilgili birinci argümanı bir töz olarak Tanrı'nın yokluğunun düşünülemediğinden dolayı bize var olması gerektiğini söyler. Çünkü Tanrı'nın yok olduğunu düşünmek onun bir töz olduğunu reddetmek anlamına gelir ki, bu kabul edilemez. Çünkü tözün varlığının kendisi dışında bir nedeni yoktur ve dolayısıyla bir töz kendi kendisinin nedenidir. Diğer bir deyişle töz var olmak için kendisi dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. O hâlde bir tözün, kendi kendisinin nedeni olmasından dolayı var olması gerekir. Hâlbuki varlığı kendisi dışında bir nedene bağlı olan şeylerin var olması gerekli değildir. Çünkü kendi nedenleri bulunmadıkça varlık kazanmaları beklenmez. Nedenli şeylerin tersine kendi kendisinin nedeni olan bir tözün var olması için ise hiçbir şey gerekmez. Bundan dolayı kendi kendisinin nedeni olan Tanrı'nın yokluğunu düşünmek için hiçbir gerekçe gösterilemez. Bununla birlikte bir töz olarak düşünülen kavramın gerçeklikte bir karşılığının bulunduğu itiraz edilebilir. Diğer bir deyişle Tanrı fikri neden Tanrı'nın varlığını gerektirsin denebilir.

Buna cevap olarak Spinoza ikinci argümanda bir kavramın gerçeklikte bir karşılığının yok olması için hangi şartların bulunması gerektiğini belirler. Ona göre eğer bir kavram, kendi içinde çelişik ise gerçeklikte yokluğu pekâlâ düşünülebilir. Örneğin yuvarlak bir kare kavramı düşünelim. Yuvarlaklık başka bir şey, karelik ise başka bir şeydir ki, ikisinin bir araya getirilmesi her ikisinin de doğasına aykırıdır. Öyle ki birinin varlığı diğerinin yokluğunu gerektirir. Dolayısıyla her ikisinin de bir arada bulunması imkansızdır. Buna göre yuvarlak bir karenin gerçekte bulunmadığından emin olabiliriz. Yine bir kavramın gerçeklikte karşılığının bulunmaması için onun var olmasını engelleyen başka bir şeyin varlığı gerekli görülebilir. Eğer Tanrı kavramının gerçeklikte karşılığının bulunmasını engelleyecek başka bir şey varsa onun da Tanrı'nın doğasına sahip olması beklenir ki, bu durumda yine Tanrı'nın var olduğu çıkar. Değilse doğası bakımından Tanrı'dan daha aşağı olan bir şeyin Tanrı'nın var olmasını engelleyebilmesi ise mümkün görülmez. O hâlde Tanrı kavramının gerçeklikte karşılığının var olması için ne kendi doğasında bir çelişki ne de kendisi dışında bir engel söz konusu değildir. Buna göre kendi kendisinin nedeni olan bir töz olarak Tanrı'nın yok olması için hiçbir neden gösterilemedikçe yokluğunun düşünülmemeyeceği sonucu çıkar.

Üçüncü argümanda ise Spinoza var olmayı bir güce sahip olmak ve var olmamayı bir güçten mahrum olmakla tanımlayarak yola çıkar. Buna göre sonlu şeyler var ve sonsuz bir şey yoksa sonlu şeyler sonsuz bir şeyden daha güçlü yani daha çok var olma imkanına sahip olurlar. Hâlbuki sonlu şeylerin sonsuz bir şeyden daha çok var olma imkanına sahip olmaları düşünülemez. Çünkü sonsuz bir şeyin var olma imkanından yoksun olduğu düşünülebilir ise sonlu şeyler var olma imkanından daha çok yoksun olmalıdır. Dolayısıyla hiçbir şeyin var olmaması gerekir. Fakat sonlu şeyler yani biz zorunlu olarak varız. O hâlde sonsuz bir şey de zorunlu olarak vardır. Bu argüman sonlu şeylerin varlığını sonsuz bir şeyin varlığı için bir kanıt olarak kullanmasından dolayı kozmolojik argümanlar sınıfına dâhil edilebilir. Fakat burada sonlu şeyler ile Spinoza'nın evrenden daha çok insan varlıklarını ve zihinlerini kastettiği açıktır.

Dördüncü argümanda ise Spinoza, gerçeklik ile var olma gücüne sahip olma arasında bir oran kurarak hareket eder. Ona göre bir şey ne kadar çok gerçek ise o kadar çok var olma gücüne sahiptir. Sonsuz gerçek bir varlık ise sonsuz var olma gücüne sahip olduğundan dolayı vardır. Bununla birlikte argümanın kullandığı gerçeklik kavramı, bir töz olarak hiçbir şeye bağımlı olmamak ve sonsuzluk kavramı ise hiçbir dış nedenle sınırlanmamak şeklinde anlaşılabilir. Buna göre Tanrı ise bir töz olarak hiçbir şeye bağımlı olmadığı için en gerçek varlıktır ve aynı

zamanda tek töz olarak kendi doğasında hiçbir şeyle sınırlanmadığı için de sonsuz gerçek varlıktır. Argüman sonsuz gerçek bir varlığın sonsuz var olma gücüne sahip olduğunu kabul eder ki, bundan hareketle sonsuz gerçek bir varlığın var olduğu sonucunu çıkarır.

Buraya kadar kısaca özetlediğimiz Spinoza'nın argümanları, kendilerine yönelik iki temel eleştirinin cevaplarını da içerir. Birinci eleştiri, Tanrı'nın töz olarak sadece bir kavram olduğu ve bunun ötesinde gerçeklikte bir karşılık gerektirmediğini ileri sürer. Spinoza'nın birinci argümanı, Descartes'inki gibi Tanrı'nın varlığını zihnimizdeki Tanrı fikrinin uydurma olamayacağından çıkarsamaz aksine kendi kendisinin nedeni olan bir tözün yokluğunu düşünmenin yanlışlığından çıkarsar. Bu bakımdan Spinoza bu eleştiriye bir şeyin doğru olduğunu bildiği hâlde yanlış olup olmadığından şüphe etmeye benzeterek cevaplar. Dahası Spinoza'nın ikinci argümanı da bu eleştiriye net bir cevap oluşturur. Buna göre Tanrı'nın sadece bir kavram olup varlığının gerekli olmadığını söyleyenlere bir anlamda Spinoza kendi kendisinin nedeni olan bir tözün varlığını önleyecek ne kendi doğasında bir çelişki ne de kendi dışında bir engel bulunmadığı şeklinde cevap verir. Ayrıca Lin tarafından ileri sürüldüğü üzere kavramsal ilişkilerin gerçeklikte karşılığının bilinmemesi sonlu insan zekasının bir sorunu olarak da düşünülebilir.

İkinci eleştiri, bu argümanların her şeyin bir nedeni vardır şeklinde yeter sebep ilkesini içerdiği ve yeter sebep ilkesi doğru olarak bilinmediğinden dolayı, argümanların ileri sürdüğü bir Tanrı'nın da var olup olmadığının bilinemeyeceğidir. Fakat Spinoza'nın argümanları, her ne kadar bir nedensellik ilkesi içeriyor olsa da “her şeyin bir nedeni vardır” şeklinde bir yeter sebep ilkesi içeriyor olarak görünmez. Çünkü bu argümanlarda -ve özellikle birincisinde- açık bir şekilde görülebileceği gibi tözün kendi kendisinin nedeni olarak tanımlanması her şeyin bir nedeni olduğunu reddeder ve bu anlamdaki yeter sebep ilkesinden farklı bir nedenselliği kabul eder. Bu tür bir nedensellik ise “Kendi kendisinin nedeni olmayan her şeyin bir nedeni vardır.” şeklinde düşünülebilir.

Sonuç olarak Spinoza'nın argümanları, kendilerine yönelik eleştirilere karşı koyacak güce sahip ve insan aklının Tanrı'nın tekliği ile varlığı hakkındaki sonu gelmez merakına her zaman bir cevap olarak görülmeye değerdir.

KAYNAKÇA

- Arıcan, Musa Kazım. *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Bennet, Jonathan. *A Study of Spinoza's Ethics*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1984.
- Descartes, Rene. *Meditations on First Philosophy*. çev. ve ed. John Cottingham. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Descartes, Rene. *Principles of Philosophy*. çev. Valentina Rodger Miller ve Reese P. Miller. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1982.
- Garrett, Don. "Spinoza's 'Ontological' Argument". *Philosophical Review* 88/2 (1979), 198-223.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "On The Ethics of Benedict De Spinoza". *Philosophical Papers and Letters*. çev. ve ed. Leroy E. Loemker. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989.
- Lin, Martin. "Spinoza's Arguments for the Existence of God". *Philosophy and Phenomenological Research* 75/2 (2007), 269-297.
- Mason, Richard. *The God of Spinoza*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Nadler, Steven. *Spinoza's Ethics, An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Rocca, Michael Della. *Spinoza*. London: Routledge, 2008.
- Rowe, William L. "The Cosmological Argument and The Principle of Sufficient Reason". *Man and World* 2 (1968), 278-292.
- Scruton, Roger. *Spinoza, A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Spinoza, Benedict De. *The Ethics and Other Work*. ed. ve çev. Edwin Curley. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Wolfson, Harry Austryn. *The Philosophy of Spinoza*. Cambridge: Harvard University Press, 1934.